

Wojciech Mikołajewicz*

CASEWORK A ORGANIZOWANIE SPOŁECZNOŚCI LOKALNEJ
W OSIEDLU MIESZKANIOWYM

Niniejszy szkic teoretyczny poświęcony jest problemom związków i zależności występujących pomiędzy pojęciami zawartymi w jego tytule, a więc takimi jak metoda pracy z indywidualnym przypadkiem (casework), metoda organizowania społeczności lokalnej (common work) oraz osiedle mieszkaniowe rozumiane jako specyficzna społeczność lokalna obok innych, wymienianych w literaturze przedmiotu, jak społeczność wiejska czy społeczność małego miasta.

Pojęcia te, a przede wszystkim ich wzajemne uwarunkowania wyznaczane przez praktykę działalności społeczno-wychowawczej stanowią nadal źródło wielu wątpliwości zarówno wśród pracowników socjalnych, działaczy społecznych i innych animatorów życia społecznego, jak i teoretyków pracy socjalnej.

Podjęta poniżej próba wskazania tych zależności, wraz z jednoczesnym ukazaniem niektórych możliwości ich wykorzystania w organizowaniu społeczności lokalnej osiedla mieszkaniowego, jest możliwa dzięki przyjęciu tezy, że szeroko rozumiana teoria pracy socjalnej jest integralną częścią terenu penetracji badawczej dyscyplin pedagogicznych, a w szczególności pedagogiki społecznej. Poglądom takim dawała wyraz już H. Radlińska, która tworząc teoretyczne podstawy tej dyscypliny włączyła do nich rozważania nad problemami metody pracy z indywidualnym przypadkiem jako metodą

* Mgr, asystent Katedry Pedagogiki Społecznej UL.

pracy społeczno-wychowawczej¹, a także A. Kamiński, który uważał, że takie pojęcia jak casework, praca grupowa czy praca środowiskowa są to pojęcia, "bez których nie może obejść się pedagogika społeczna"². Ponieważ pedagogika społeczna w wyższym stopniu niż inne dyscypliny pedagogiczne zajmuje się problematyką pracy socjalnej i opiekuńczo-wychowawczej, a w tym procesem oddziaływań wychowawczych na ludzi wszystkich kategorii wiekowych, stwarza to sprzyjające warunki dla połączenia na jej terenie doświadczeń w zakresie trzech wymienionych metod pracy socjalnej w zastosowaniu do specyficznych sytuacji wychowawczych, między innymi i tych, które występują w środowisku społecznym osiedla mieszkaniowego. Na tę możliwość zwrócił uwagę A. Kamiński pisząc: "Gdy polska pedagogika społeczna rozszerzyła zakres swych zainteresowań [...] zajęła się praktyką i teorią pracy socjalnej stwierdzono z niejakim zaskoczeniem, iż fundamentalne dyrektywy pedagogiki społecznej [...] stanowić mogą podłoże zespalające trzy metody w trójjedyny system teoretyczny"³.

Jak już stwierdziliśmy, najwcześniej zaadaptowane na grunt pedagogiki społecznej było pojęcie caseworku. Mimo to, nie zostało ono, jak dotąd, dostatecznie wyraźnie zdefiniowane. Aby definicję taką wypracować należałoby sięgnąć do bogatej twórczości teoretyków pracy socjalnej, działających co prawda poza pedagogiką społeczną, lecz poprzez określony punkt widzenia zbliżających się do niej.

M. Richmond, twórczyni pierwszego teoretycznego opracowania metody pracy z indywidualnym przypadkiem, stwierdza, że "praca z indywidualnym przypadkiem składa się z procesów, które prowadzą do rozwoju osobowości w wyniku wpływu jednostki na jednostkę poprzez świadome przystosowanie człowieka do jego środowiska społecznego"⁴, przy czym środowisko społeczne jest przez nią rozu-

¹ H. Radlińska, *Pedagogika społeczna*, Wrocław 1961, s. 44, 68, 309, 326.

² A. Kamiński, *Zakres i podstawowe pojęcia pedagogiki* H. Radlińskiej, [w:] *Radlińska*, op. cit., s. XL.

³ A. Kamiński, *Teoria pracy socjalnej a pedagogika społeczna*, Biuletyn TWPP "Człowiek w pracy i w osiedlu" 1980, nr 2/3, s. 106.

⁴ M. Richmond, *What is Social Case Work?*, New York 1921, s. 98.

miane jako ludzie, którzy poprzez ich związki z jednostką mają wpływ na jej emocjonalne, umysłowe i duchowe życie, a podstawowe elementy procesu pracy z człowiekiem to wgląd (insight) w indywidualną, osobistą charakterystykę, w źródła niebezpieczeństwa i wpływy środowiska społecznego oraz czyn (act), bezpośredni i pośredni, czyli oddziaływanie umysłu na umysł, osobowości na osobowość, a także oddziaływanie na jednostkę poprzez najbliższe jej środowisko społeczne⁵. H. H. Perlman, definiując metodę pracy z indywidualnym przypadkiem jako "proces wykorzystywany przez wyspecjalizowane instytucje dla pomocy jednostkom w efektywniejszym przezwyciężaniu problemów społecznych"⁶, zwraca uwagę na inny aspekt caseworku, a mianowicie na konieczność profesjonalizacji jego wykonawstwa w celu podniesienia efektywności działań. R. E. Smalley charakteryzuje casework jako "metodę angażującą klienta, poprzez proces interakcji społecznych, głównie twarzą w twarz, w lepsze niż dotychczas wykorzystanie przez niego instytucji społecznych"⁷. Przypominając historię teorii i praktyki tej metody, autorka ta zwraca również uwagę na fakt istnienia dwóch kierunków w rozumieniu procesu pracy z indywidualnym przypadkiem, których przedstawiciele określa się mianem diagnostyków i funkcjonalistów⁸. Przedstawiciele kierunku diagnostycznego ujmują omawiany proces właściwie nie jako proces, a raczej jako repertuar działań interwencyjnych podejmowanych w wyniku przeprowadzonej diagnozy. W takim ujęciu praca z indywidualnym przypadkiem upodabnia się do działania lekarza, który rozpoznaje chorobę, a następnie aplikuje pacjentowi odpowiedni zestaw leków. Inny pogląd reprezentują funkcjoniści. O ile dla przedstawicieli diagnostycznego punktu widzenia ośrodkiem zainteresowania jest pracownik socjalny, jego wiedza i umiejętności, to dla funkcjonalistów ośrodkiem procesu jest podopieczny, a sam proces postrzega się jako proces pomocy polegający na inicjowaniu określonej aktywności jednostki, a w dalszym etapie na jej podtrzymywaniu, aż do momentu osiągnięcia pełnej, życiowej samodzielności. Tak rozumiana metoda opiera się na koncepcji wzrostu i rozwoju człowieka w ciągu ca-

⁵ Tamże, s. 101-102.

⁶ H. H. Perlman, Social Casework, Chicago 1957, s. 4.

⁷ R. E. Smalley, Theory for Social Work Practice, New York 1967, s. 29-30.

⁸ Tamże, s. 25-26.

łego życia, która to koncepcja stoi u podstaw pedagogiki społecznej H. Radlińskiej⁹, A. Kamińskiego¹⁰, R. Wroczyńskiego¹¹. Funkcjonalisci nie lekceważą także diagnozy, która jest ważnym elementem procesu, ale nie rozstrzyga jednoznacznie o "chorobie" czy "zdrowiu" podopiecznego. Jednocześnie w takim ujęciu procesu stosunek wzajemnej zależności, jaki istnieje między pracownikiem a podopiecznym, jest stosunkiem współdziałania, co gwarantuje zachowanie demokratycznych praw przez obie strony i oparcie procesu na podstawie wzajemnego szacunku i uznania dla wspólnych osiągnięć. W wyraźny sposób sytuacja taka zaakcentowana jest w przedstawionej przez D. E. F. Tilburego analizie procesu pracy z indywidualnym przypadkiem¹². W procesie tym wyróżnia cztery fazy:

- fazę orientacji, czyli wywiad, rozpoznanie problemu, ustalenie możliwości jego rozwiązania, przedyskutowanie problemu z podopiecznym, udzielenie pierwszej pomocy zmierzającej do złagodzenia napięcia psychicznego podopiecznego;

- fazę prób, czyli nawiązanie bliższego kontaktu psychicznego z podopiecznym oraz z jego otoczeniem, rozpoznanie sił tkwiących w środowisku podopiecznego, pierwsze próby realizacji wspólnych ustaleń;

- fazę pracy nad rozwiązaniem problemu czyli stopniowe wprowadzanie w życie programu działań, ustalonego wspólnie przez zainteresowanych, stopniowe usamodzielnianie podopiecznego;

- fazę zakończenia, czyli ocenę wyników wspólnych działań, sporadyczne spotkania kontrolne, ustanie kontaktów pracownika z podopiecznym.

W wyniku krótkiego nawet przeglądu definicji caseworku łatwo się zorientować, że metoda ta wymaga udziału osób z szerszego środowiska społecznego. Mogą to być krewni podopiecznego, czy też osoby obce, przedstawiciele instytucji społecznych. Pracownik socjalny pracujący metodą caseworku nie działa w próżni społecznej, lecz bada i wykorzystuje środowisko społeczne do realizacji

⁹ Por. Radlińska, op. cit., s. 78-79.

¹⁰ Por. A. Kamiński, Funkcje pedagogiki społecznej, Warszawa 1980, s. 34-35.

¹¹ Por. R. Wroczyński, Pedagogika społeczna, Warszawa 1979, s. 11-19.

¹² D. E. F. Tilbury, Casework in Context, Oxford 1977, s. 177-194.

swoich zadań. Oczywiście w takiej sytuacji jest stwierdzenie, iż im lepiej jest to środowisko zorganizowane, im bardziej świadome swoich potrzeb socjalnych oraz możliwości ich zaspokajania, tym lepsze efekty osiągać będzie pracownik socjalny w pracy metodą indywidualnego przypadku. Istnieje też zależność w kierunku przeciwnym, a mianowicie taka, że im lepsza, efektywniejsza będzie praca z indywidualnym przypadkiem, tym lepsze efekty działalności uzyskiwać będzie cała społeczność lokalna, tzn. wyższy będzie stopień zaspokojenia potrzeb społeczności, a odczuwane potrzeby będą wyższe jakościowo.

Przedstawiona powyżej dialektyczna zależność wskazuje na konieczność podejmowania działań wielotorowych, skierowanych zarówno na przypadki indywidualne, jak i na rozwiązywanie problemów w skali makro. Stanowić również może podstawę dla połączenia metod pracy socjalnej, bo tylko w efekcie ich łącznego stosowania można mieć nadzieję na realizację celów stawianych przed pracą socjalną, w tym jej celu naczelnego, którym według R. E. Smalley jest "wykorzystanie ludzkiej siły tkwiącej w jednostkach dla ich osobistego, pełnego rozwoju i społecznego dobra i wykorzystanie sił społecznych dla tworzenia tego rodzaju społeczeństwa, instytucji socjalnych, polityki społecznej, które uczynią bardziej realnym proces samorealizacji wszystkich ludzi"¹³.

W ten oto sposób, przechodząc od analizy definicji procesu pracy z indywidualnym przypadkiem poprzez ustalenie związków tego procesu z procesami zachodzącymi w środowisku szerszym, jakim jest społeczność lokalna, możemy określić istotę drugiego interesującego nas pojęcia, czyli metody organizowania społeczności lokalnej.

A. Kamiński określa metodę środowiskową jako organizowanie społeczności lokalnej dla zadań socjalnych, polegające na "ulepszaniu sytuacji społeczności zjednoczonymi wysiłkami organizacji publicznych i społecznych, mobilizujących wszelkie siły społeczne do działań opartych na wspólnym planie, wypracowanym za pomocą badań kompleksowych"¹⁴. Dla uzupełnienia tej definicji warto jeszcze raz zacytować R. E. Smalley, która pisząc, że "organi-

¹³ Smalley, op. cit., s. 1.

¹⁴ Kamiński, Funkcje..., s. 280.

wanie środowiska było definiowane jako proces, poprzez który ludzie społeczności, jej indywidualni obywatele i reprezentanci grup łączą się, aby określić potrzeby opieki społecznej i mobilizują swoje siły dla ich zaspokajania¹⁵ dodaje, że metoda organizowania społeczności lokalnej polega na inicjowaniu i wspomaganiu procesu, poprzez który społeczność wykorzystuje program działania dla planowania, koordynowania i rozwoju doskonalszej identyfikacji potrzeb społecznych oraz koordynacji, mobilizacji lub modyfikacji sił dla ich zaspokajania¹⁶.

W rozwoju metody środowiskowej wyróżnić można kilka kierunków¹⁷, a mianowicie:

- kierunek planowania społecznego (social planning stream) związany z ideami i planami nowych społeczności w specjalnie tworzonych osiedlach, jak np. Lanark, Saltaire, Bourville;
- kierunek rozwoju środowiska (community development) stream zmierzający do rozwoju społecznego poprzez intensywny rozwój ekonomiczny, przemysłowy, urbanizacyjny;
- kierunek organizowania środowiska (community organising stream) rozumiany jako rozwój idei i doświadczeń koordynowania wszystkich lokalnych, dobrowolnych sił w zapobieganiu występowaniu problemów socjalnych;
- kierunek akcji środowiskowej (community action stream) najbliższy dzisiejszemu określeniu metody polegającej na skoordynowanej działalności możliwie wszystkich sił lokalnych, czy to w formie organizacji społecznych o charakterze charytatywnym, czy instytucji państwowych, oświatowych, rekreacyjnych, religijnych itp., wspomagających rozwój.

Jak widać, organizowanie środowiska rozumiane było różnie, co bez wątpienia wynikało z wielu przyczyn, a m. in. z tego, że metodę tę stosować można do organizowania różnych środowisk społecznych. Należy sądzić, że tak jak w metodzie pracy z indywidualnym przypadkiem wyróżnia się kilka jej odmian¹⁸, w ten sam sposób, mając na względzie efektywność działań, należałoby postę-

¹⁵ S m a l l e y, op. cit., s. 35.

¹⁶ Tamże, s. 42.

¹⁷ T i l b u r y, op. cit., s. 28-29.

¹⁸ Tamże, s. 209-234.

pować w odniesieniu do metody środowiskowej. Jako jedno z kryteriów podziału można przyjąć specyfikę organizowanego środowiska, uzasadniając tym samym używanie określenia "metoda organizowania społeczności osiedla mieszkaniowego".

Osiedle mieszkaniowe jest specyficznym środowiskiem społecznym, które zwykle przeciwstawia się społeczności wiejskiej¹⁹. Określić je można jako "jednostkę urbanistyczną o wyznaczonych granicach połączoną wspólnymi zakładami obsługi kulturalnej i socjalno-bytowej, której centrum przeznaczone jest na organizację podstawowych usług i urządzeń zbiorowego życia dla wszystkich generacji osiedla, a które oddzielone jest od innych osiedli ulicami tranzytowymi lub innymi granicami, ułatwiającymi ludności identyfikację i wyodrębnianie się"²⁰. Oczywiście, jak słusznie stwierdza A. Kamiński²¹, ujmowanie osiedla wyłącznie jako realizacji urbanistycznej nie wystarcza dla celów wychowania, a może co najwyżej służyć za właściwą podstawę dla podejmowanych działań wychowawczych, albowiem o tym jak będą żyć ludzie tej społeczności decydują w gruncie rzeczy oni sami. Zaktywizować społecznie mieszkańców osiedla mogą ludzie wierzący w sprawę, ożywieni potrzebą wewnętrzną, gotowością służenia innym. Pracownik socjalny, a wydaje się, że także inni animatorzy życia społecznego powinni również posiadać elementarną wiedzę w zakresie wszystkich metod pracy socjalnej, albowiem - jak już wykazaliśmy - służą one temu samemu celowi, a końcowe efekty każdego procesu, czy to pracy z indywidualnym przypadkiem, czy organizowania społeczności lokalnej, zależą od efektów działań w zakresie pozostałych metod, realizowanych równolegle.

Pojawia się więc konieczność ustalenia zależności i związków pomiędzy poszczególnymi metodami pracy społeczno-wychowawczej.

Jak wiadomo, metoda caseworku została opracowana teoretycznie jako pierwsza. Nieco później zaczęto ustalać zasady prowadzenia pracy z grupą, a następnie, co było bez wątpienia wynikiem uświadamiania nowych potrzeb społecznych, rozpoczęto two-

¹⁹ Por. W r o c z y ń s k i, op. cit., s. 174-180.

²⁰ J. T u r o w s k i, Osiedle mieszkaniowe jako podstawa struktury organizacji społecznej miasta, "Studia Socjologiczne" 1967, nr 7.

²¹ K a m i ń s k i, Funkcje..., s. 126.

zenie teoretycznych podstaw metody środowiskowej. Wydaje się, iż na obecnym etapie rozwoju teorii pracy socjalnej nie jest możliwe wskazanie innej jeszcze metody niż trzy wymienione. Dlatego też należałoby przebyć myślą drogę ich rozwoju i powracając choćby do caseworku zastanowić się nad ustaleniem jego miejsca wśród pozostałych metod z perspektywy dorobku nauki ostatnich lat. Szczególnie ważnym problemem staje się określenie roli tej metody w praktyce organizowania społeczności lokalnej. W zakresie działań zmierzających do organizowania społeczności lokalnej określonego typu, w tym społeczności lokalnej osiedla mieszkaniowego, zadanie to spoczywa w równej mierze na teoretykach pracy socjalnej jak i na pracownikach socjalnych, którzy dostrzegając uzależnienia różnych przebiegów w istocie działań, starać się powinni realizować je w ścisłym związku, ustalając jednocześnie granice istniejących zależności.

Organizowanie społeczności lokalnej jest problemem, który angażować powinien wszystkie kategorie wiekowe ludzi należących do tej społeczności. Jak pisze R. Wroczyński, "osiedle mieszkaniowe funkcjonuje jako system społeczny, tworzący podstawowe więzi społeczne mieszkańców i to w wielorakim zakresie"²², który można ujmować w kategoriach więzi międzygeneracyjnych (dzieci, młodzież, dorośli) lub w kategoriach socjo-społecznych, określanych przede wszystkim przez układ instytucji funkcjonujących w osiedlu. Powyższe stwierdzenie wymaga jednak uzupełnienia. Należy podkreślić, że aby więzi społeczne mieszkańców osiedla opierały się na pożądanym społecznie wartościach gwarantujących ich trwałość, obie wymienione kategorie powinny być rozpatrywane z uwzględnieniem ich wzajemnych zależności. Chodzi o to, aby układ instytucji funkcjonujących w osiedlu sprzyjał powstawaniu więzi międzygeneracyjnych w oparciu o uwzględnianie potrzeb wszystkich kategorii mieszkańców. Można sądzić, że dążenie do takiego stanu rzeczy jest w istocie głównym celem organizowania społeczności lokalnej.

Jakie jest miejsce caseworku w tak rozumianym organizowaniu społeczności lokalnej osiedla?

Jest to trudne pytanie i udzielenie pełnej odpowiedzi wymaga

²² W r o c z y ń s k i, op. cit., s. 183.

dokładnych studiów. Jednak nawet pobieżna analiza definicji interesujących nas pojęć wskazuje, że praca z indywidualnym przypadkiem stanowi, pośród innych czynników, o sukcesie przedsięwzięć w zakresie organizowania społeczności lokalnej. Jeżeli bowiem zdefiniujemy casework jako metodę angażującą podopiecznego w proces interakcji społecznych zmierzających do podniesienia jego umiejętności w wykorzystaniu instytucji społecznych²³, to definicja ta zbliża nas do określenia roli caseworku w organizowaniu społeczności lokalnej, która polegać będzie na zbliżaniu do siebie ludzi potrzebujących efektywnego udziału w życiu społecznym oraz instytucji, które chociaż powinny potrzeby te zaspokajać, to jednak, jak widać w praktyce, nie zawsze zadaniu temu chcą i potrafią sprostać.

Pracownik socjalny, tak jak widzieli go przedstawiciele kierunku diagnostycznego, jest osobą, która udziela doraźnej pomocy. Nie można zgodzić się z takim stanowiskiem, uwzględniając chociażby prakseologiczny postulat zastępowania terapii profilaktyką. Zgodnie z tą zasadą prowadzący indywidualny przypadek dążyć powinien do wykorzystania wszystkich możliwości, aby nie tylko pomóc w trudnej sytuacji, ale jednocześnie stworzyć warunki, które zapobiegają powstawaniu podobnych sytuacji w przyszłości. Drogą do tego celu jest " umiejętne wykorzystanie sił społecznych"²⁴, a więc również sił tkwiących w instytucjach społecznych. Wydaje się truizmem, gdy uświadomimy sobie fakt, że instytucje społeczne to ludzie, którzy je reprezentują, ale świadomość ta wskazuje nam, że casework prowadzić może do kształtowania i utrwalania więzi międzyludzkich poprzez tworzenie warunków wzajemnego zrozumienia się ludzi potrzebujących i tych, którzy te potrzeby mogą zaspokoić. Takie określenie roli caseworku przeciwstawia się rozumieniu go jako działań uzupełniających taką działalność jak kształcenie, ochrona zdrowia, mieszkalnictwo czy zabezpieczenie dochodów²⁵, sprowadzających się do udzielania świadczeń usługowych typu zasiłku pieniężnego, remont mieszkania itp.

²³ S m a l l e y, op. cit., s. 29-30.

²⁴ R i c h m o n d, op. cit., s. 60.

²⁵ J. R o s n e r, Teoria i praktyka polityki, Biuletyn TWMP "Człowiek w pracy i osiedlu" 1977, nr 3.

Uzupełnieniem powyższego określenia roli caseworku w organizowaniu społeczności lokalnej mogą być wnioski płynące z przeglądu elementów społecznego systemu osiedla mieszkaniowego kształtujących poziom i jakość życia zbiorowości osiedlowej, a który przedstawiony został przez zespół badawczy pod kierownictwem S. Zawadzkiego²⁶. Do najważniejszych elementów społecznego systemu osiedla mieszkaniowego zaliczono:

- pomoc rodzinie i osobom samotnym w miejscu zamieszkania;
- kształtowanie osiedlowego środowiska wychowawczego przy udziale samorządu mieszkańców i szkoły;
- organizację czasu wolnego;
- partnerską współpracę osiedla mieszkaniowego z zakładem pracy;
- efektywność współdziałania samorządu mieszkańców i administracji osiedlowej;
- osiedle mieszkaniowe w systemie miasta społecznego.

Nie wdając się w krytykę takiego ujęcia, można stwierdzić, że w organizowaniu społeczności lokalnej powinno się uwzględniać wszystkie wymienione elementy. Jednocześnie wydaje się, że casework może być w tym procesie wykorzystany nie tylko jako sposób realizacji pomocy rodzinie i osobom samotnym, ale w myśl tego, co stwierdziliśmy wcześniej, może służyć stwarzaniu warunków porozumienia i życzliwości między ludźmi reprezentującymi różne instytucje a użytkownikami tych instytucji, co wydaje się celem realnym do osiągnięcia przy założeniu, że rozumieją to również ci, od których zależy funkcjonowanie całego systemu opieki, pozwalając chociażby w niewielkim zakresie na odformalizowanie działań naturalnych i spontanicznych w swej istocie. Pomocą w uświadomieniu tego faktu może być udowodnione twierdzenie, że każda społeczność, w tym również osiedla mieszkaniowego, nie jest stanem, który można zachować, ale procesem stopniowego przekształcania luźnej zbiorowości osiedlowej w osiedlową społeczność²⁷.

W zakończeniu rozważań nad określeniem roli caseworku w orga-

²⁶ Por. Ogólny program eksperymentu społecznego, Biuletyn TWWP "Człowiek w pracy i osiedlu" 1979, nr 8, s. 55.

²⁷ Tamże, s. 60.

nizowaniu społeczności lokalnej osiedla mieszkaniowego można wyrazić nadzieję, że mimo ich ogólności mogą one pomóc zainteresowanym problemami podniesienia efektywności działań socjalnych w realizacji modelu osiedla mieszkaniowego, o którym T. Pudełko pisał: "wyodrębnienie przestrzenne osiedla mieszkaniowego z możliwością rozwoju poziomego układu współdziałania, zorganizowanego w oparciu o siły społeczne, zgodnie z ideami i metodami pracy społecznej, może pozwolić na zbudowanie nowych stosunków międzyludzkich, w których mieszkańcy będą mogli załatwiać swoje sprawy dla celów własnych i z własnej inicjatywy, stosując własne metody, wraz z poczuciem własnej odpowiedzialności za realizację osiedlowych celów i zadań²⁸.

²⁸ T. P u d e ł k o, Metoda pracy grupowej w rozwoju samorządu mieszkańców oraz samorządu dzieci i młodzieży, Biuletyn TWMP "Człowiek w pracy i osiedlu" 1979, nr 8, s. 66.